

คติชนวิทยากับภาษาศาสตร์ในประเพณีบุญบั้งไฟ

Folkloristics and Linguistics in Rocket Festival

วิภาชน์ เทศน์ธรรม

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาลัยศาสนศาสตร์ยโสธร

Wipat Thattham

Mahamakut Buddhist University Yasothon Buddhist Collage

E-mail: worachet.th@mbu.ac.th

บทคัดย่อ

บทความนี้ต้องการสะท้อนให้เห็นมุมมองการศึกษาของคติชนวิทยาในประเพณีบุญบั้งไฟ ซึ่งผู้คนในภาคอีสานจะรู้จักประเพณีบุญบั้งไฟผ่านวรรณกรรมเรื่อง “ผาแดง-นางไอ่คำ” โดยการถ่ายทอดความรู้และการสืบสานภูมิปัญญาแห่งวัฒนธรรมผ่านการแสดงธรรมเทศนาทำนองสารภัญญะ ศิลปะการแสดงหมอลำพื้นบ้าน การแสดงวงโปงลาง ญาคำกลอนและประเพณีงานบุญ การสะท้อนมุมมองเชิงวัฒนธรรมและวิถีชีวิตชุมชนได้เชื่อมโยงเกี่ยวกับคติความเชื่อการปกครองบ้านเมือง ความรักสามเส้า ความขัดแย้ง สงคราม การต่อรอง และพันธสัญญาการขอฟ้าขอฝนเพื่อการกสิกรรม ผ่านวรรณกรรมเรื่องผาแดง-นางไอ่คำ ต้นตำนานรักสามเส้าและประเพณีบุญบั้งไฟได้มีการนำมาปรับปรุงและสร้างสรรค์ใหม่ให้เป็นวรรณกรรมที่เป็นวรรณกรรมเยาวชนเพื่อเผยแพร่และส่งเสริมการท่องเที่ยว ส่งเสริมการอ่านให้เยาวชนรุ่นใหม่ได้ตระหนักในคุณค่าและหวงแหนมรดกทางภูมิปัญญาของท้องถิ่นตนมากขึ้น

คำสำคัญ: ประเพณีบุญบั้งไฟ; คติชนวิทยา; ภาษาศาสตร์

* ได้รับบทความ: 17 มีนาคม 2566; แก้ไขบทความ: 27 มีนาคม 2566; ตอรับตีพิมพ์: 30 มีนาคม 2566

Received: 17 March 2023; Revised: 27 March 2023; Accepted: 30 March 2023

Abstract

This article aims to reflect the study perspective of folklore in the Boon Bang Fai tradition. which people in the Northeast will know about the Bun Bang Fai tradition through literature "Pha Daeng - Nang Ai Kham" by transferring knowledge and continuation of cultural wisdom through sermons in the style of Sarapanya. Folk Mor Lam Performing Arts Pong Lang performance Phaya Poetry and Merit Ceremony Traditions Reflection of cultural perspectives and community ways of life are linked to the beliefs and beliefs of governing the country. Love triangles, conflicts, wars, negotiations, and covenants asking for rain for farming. through the literature on Pha Daeng – Nang Ai Kham The legend of the love triangle and the Bun Bang Fai tradition have been revised and recreated into youth literature to disseminate and promote tourism. Encourage reading for new generations to become more aware of the value and cherish their local wisdom heritage

Keywords: Rocket Festival; Folkloristics; Linguistics

บทนำ

ประเทศไทยเป็นสังคมที่มีความหลากหลายทางวัฒนธรรมค่อนข้างมาก นอกจากประชากรไทยทั่วไปแล้วยังมีกลุ่มชาติพันธุ์ที่หลากหลายกระจายอยู่ในภูมิภาคต่าง ๆ มีภาษา มีวัฒนธรรมและประเพณีที่แตกต่างกันไปจากชนกลุ่มใหญ่ กลุ่มชาติพันธุ์ที่หลากหลายเหล่านี้ส่วนใหญ่ผสมกลมกลืนภายใต้นโยบายบูรณาการของรัฐและมีฐานะเป็นพลเมืองของรัฐไทย แต่เป็นกลุ่มเสี่ยงที่มีโอกาสจะได้รับผลกระทบสูงกว่าชนกลุ่มอื่นจากการเปลี่ยนแปลง ทำให้ต้องประสบปัญหาในมิติต่าง ๆ ทั้งความมั่นคง การเมือง เศรษฐกิจ สังคมและสิ่งแวดล้อม ท่ามกลางสถานการณ์โลกและประเทศที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว เกิดเป็นความท้าทายในการดำเนินชีวิตของกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ โดยเฉพาะภาวะวิกฤตทางภาษาและวัฒนธรรม แม้จะมีความพยายามที่อนุรักษ์ไว้ในระดับหนึ่งและประเทศไทยนอกจากจะมีความหลากหลายทางชีวภาพแล้วยังมีความหลากหลายทางประวัติศาสตร์ ภาษาและวัฒนธรรมของประชาชนในชาติ ซึ่งรวมถึงกลุ่มชาติพันธุ์และชนเผ่าต่าง ๆ ที่มีวิถีชีวิตแตกต่างกันไป โดยแบ่งได้เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ภาษาทั้งสิ้นถึง 70 กลุ่มกระจายอยู่ในส่วนต่าง ๆ ของประเทศ แบ่งออกเป็นสองลักษณะ คือ 1) ความสัมพันธ์เชิงเชื้อสายหรือตระกูลภาษา ซึ่งแบ่งเป็นตระกูลใหญ่ ๆ ได้ 5 ตระกูล ได้แก่ ตระกูลไท (24 กลุ่ม), ตระกูลออสโตรเอเชียติก (23 กลุ่ม), ตระกูลออสโตรเนเซียน (3 กลุ่ม), ตระกูลจีน-ทิเบต (21 กลุ่ม) และตระกูลม้ง-เมี่ยน (2 กลุ่ม) และ 2) ความสัมพันธ์เชิงสังคมของกลุ่มชาติพันธุ์ภาษา กลุ่มชาติพันธุ์ทั้งหมดกว่า 70 กลุ่ม จากตระกูลภาษาต่าง ๆ นั้น

มีสถานภาพทางสังคมหรือมีบทบาทหน้าที่แตกต่างกันไป ในระดับประเทศ ระดับท้องถิ่นภูมิภาคและระดับชุมชน โดยมีภาษาไทยมาตรฐานเป็นภาษาที่ใช้เชื่อมโยงกลุ่มชาติพันธุ์ภาษาต่าง ๆ เข้าด้วยกัน (สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม, 2564)

การอนุรักษ์วัฒนธรรมไทยให้ดำรงอยู่สืบไปจำเป็นต้องอาศัยความร่วมมือจากคนไทยทุกคน ซึ่งมีหลายวิธีการด้วยกัน เช่น การรวบรวมข้อมูลวัฒนธรรมต่าง ๆ ทั้งจากคนในท้องถิ่นและเอกสารที่ได้มีการบันทึกไว้เพื่อนำมาศึกษา วิจัยให้เข้าใจถึงแก่นแท้ เอกลักษณ์และคุณประโยชน์ของวัฒนธรรมนั้น ๆ ซึ่งจะช่วยให้คนรุ่นใหม่เกิดการยอมรับและนำไปปรับใช้กับชีวิตยุคปัจจุบันได้ หรือส่งเสริมให้เห็นคุณค่าของประเพณีไทย โดยเฉพาะประเพณีในท้องถิ่น ให้คนในท้องถิ่นตระหนักถึงเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรม ซึ่งจะทำให้เกิดความมั่นใจและสามารถปรับตัวเข้ากับเปลี่ยนแปลงจากวัฒนธรรมอื่น ๆ ที่เข้ามาได้ การรณรงค์เพื่อปลูกฝังจิตสำนึก ความรับผิดชอบในการอนุรักษ์วัฒนธรรมให้กับคนไทยทุกคน เพื่อให้ตระหนักถึงความสำคัญของวัฒนธรรมว่าเป็นเรื่องที่ต้องรับผิดชอบร่วมกัน รวมทั้งภาคเอกชนต้องร่วมกันในการส่งเสริมสนับสนุน ประสานงานการบริการความรู้ วิชาการและทุนทรัพย์สำหรับจัดกิจกรรมทางวัฒนธรรมให้กับชุมชน การส่งเสริมให้ใช้ศิลปวัฒนธรรมเป็นสื่อกลางในการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างกันทั้งวัฒนธรรมภายในประเทศ ระหว่างท้องถิ่นต่าง ๆ และระหว่างประเทศ รวมทั้งการปลูกฝังทัศนคติว่าทุกคนมีหน้าที่เสริมสร้าง พัฒนาและการดูแลรักษาสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและทางวัฒนธรรมที่เป็นสมบัติของชาติให้ทุกคนเกิดความเข้าใจว่า สิ่งเหล่านี้มีผลโดยตรงของความเป็นอยู่ของทุกคน

บริบทแห่งคติชนวิทยา (Folkloristics)

คติชนวิทยา (Folkloristics) เป็นสาขาหนึ่งที่ศึกษาข้อมูลทางวัฒนธรรมของมนุษย์ที่มีการถ่ายทอดสืบต่อกันมา ทั้งในสังคมชนบทและในสังคมเมือง ไม่ว่าจะเป็นตำนาน, นิทานท้องถิ่น, บทเพลง, ปริศนา คำทาย, สำนวนภาษิต, คำพังเพย, การละเล่น, การแสดง, เครื่องมือเครื่องใช้, อาหารการกิน, ยาพื้นบ้าน, ความเชื่อ, ประเพณีและพิธีกรรม เป็นต้น สำหรับผู้ที่มีความสนใจศึกษาความรู้ทางด้านคติชนวิทยาจะเรียกว่า “นักคติชนวิทยา” (Folklorist) และคำว่า “คติชนวิทยา” ได้มีผู้ให้ความหมายไว้ในหลายมุมมอง แต่สามารถสรุปและแบ่งออกได้เป็น 2 กลุ่ม ความคิดใหญ่ ๆ คือ คติชนวิทยาในความหมายระยะแรก และคติชนวิทยาในความหมายระยะหลัง (จากวิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี, 2565)

คติชนวิทยาในความหมายระยะแรก หมายถึง การศึกษาข้อมูลทางวัฒนธรรมในวิถีชีวิตแบบชาวบ้าน ชาวชนบท เช่น ตำนานพื้นบ้าน, นิทานพื้นบ้าน, เพลงพื้นบ้าน, ภาษิตคำพังเพย, ปริศนาคำทาย, การละเล่น และการแสดงพื้นบ้าน รวมทั้งขนบธรรมเนียมประเพณี ความเชื่อและพิธีกรรมในสังคมระดับชาวบ้าน ชาวนาหรือชาวชนบทที่มีวิถีชีวิตแบบเก่าแก่ดั้งเดิม ตัวอย่างทัศนะของนักวิชาการในกลุ่มนี้ ดังเช่น Jonas Balys นักคติชนวิทยาและนักชาติพันธุ์วิทยา อธิบายว่า คติชนประกอบด้วยการสร้างสรรค์ตามแบบ

ประเพณีปรัมปราของผู้คนทั้งในสังคมอารยธรรมและสมัยที่มีอารยธรรมแล้ว วิธีการสร้างสรรค์ คือ ใช้เสียงและคำมาประกอบกันเข้าเป็นรูปแบบร้อยแก้วและรูปแบบร้อยกรอง นอกจากนี้ ยังประกอบด้วย ความเชื่อของคนพื้นบ้าน หรือความเชื่อเรื่องโชคลาง ประเพณีและการแสดง การร่ายรำ การละเล่นต่าง ๆ ซึ่งข้อมูลคติชนนั้นไม่ใช่เป็นแต่เพียงศาสตร์ที่เกี่ยวกับคนพื้นบ้านเท่านั้น แต่ยังเป็นศาสตร์พื้นบ้านและ กวีนิพนธ์พื้นบ้านที่เป็นประเพณีเก่าแก่อีกด้วย ในวงการคติชนวิทยาในระยะแรกนั้นเมื่อพูดถึง “Folklore” ก็มักหมายถึงคติชนของชาวบ้านที่มีขอบเขตอยู่ในบริบทของสังคมชาวนา ไม่ได้รวมถึงชาวเมืองในสังคมเมือง และไม่ได้คิดว่า “ชาวเมือง” ก็อาจจะมี “urban lore” ของตนเองได้ (ปฐม หงส์สุวรรณ, 25650)

คติชนวิทยาในความหมายระยะหลัง หมายถึง ศาสตร์สาขาวิชาหนึ่งที่สนใจศึกษาเรื่องราว ข้อมูลทางวัฒนธรรมของกลุ่มชนใดกลุ่มชนหนึ่งที่มีเอกลักษณ์ร่วมกัน ไม่ว่าจะเป็นสังคมชาวนาชาวไร่, สังคมเมือง, สังคมเกษตรกรรม, สังคมอุตสาหกรรม, สังคมแบบเก่า, สังคมสมัยใหม่, คำว่าคติชนวิทยาในกลุ่มความคิดนี้ จึงเป็นความหมายที่กว้างขึ้น ตัวอย่างนักวิชาการในกลุ่มนี้เช่น Alan Dundes อธิบายว่า การนิยามความหมายของคำว่า “Folklore” มักจะไม่เน้นที่ “Folk” แต่จะเน้นที่ “Lore” มากกว่า ฉะนั้นคำว่า “Folk” จึงหมายถึงกลุ่มชนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง กลุ่มใดก็ได้ที่มีเอกลักษณ์ร่วมกัน เช่น มีอาชีพเดียวกัน พูดภาษาเดียวกัน นับถือศาสนาเดียวกัน กระทำกิจกรรมบางประเภทเหมือนกัน ส่วน “lore” คือเรื่องราวแบบแผนของกลุ่มชนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง การที่ Dundes แยกคำจำกัดความออกเป็น 2 คำนั้น เพราะเขาเห็นว่าคำว่า Folk ไม่ได้หมายถึงเฉพาะแต่ชาวนาหรือชาวชนบท แต่หมายถึงชนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง จะเป็นชนกลุ่มใดก็ได้ที่มีเอกลักษณ์บางอย่างที่มีอยู่ร่วมกัน ดังเช่น กลุ่มนิสิตนักศึกษา กลุ่มวัยรุ่นในเซ็นเตอร์พอยต์ กลุ่มรักร่วมเพศ กลุ่มผู้หญิง กลุ่มสาวโรงงาน กลุ่มไทลื้อ กลุ่มมุสลิม เป็นต้น (ปฐม หงส์สุวรรณ, 2565)

การศึกษาคติชนวิทยาในประเทศไทย ได้มีผู้สนใจในด้านวัฒนธรรมและคติชนมาเป็นเวลาช้านานแล้ว เช่น กรณีของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้เคยทรงรวบรวมเพลงกล่อมเด็ก พระยาอนุমানราชชน (เสถียรโกเศศ) ได้รวบรวม ศึกษาและตีพิมพ์ความรู้ทางคติชนวิทยา โดยเฉพาะด้านขนบธรรมเนียม ประเพณี ภาษาและนิทานไว้หลายฉบับด้วยกัน และในสมัยที่จอมพลแปลก พิบูลย์สงคราม เป็นนายกรัฐมนตรี ได้เคยตั้งกระทรวงวัฒนธรรมขึ้นมารับผิดชอบในการปฏิบัติงานด้านวัฒนธรรม เป็นต้น ส่วนแนวความคิดการรวบรวมข้อมูลทางคติชนวิทยาของไทย ปรากฏเด่นชัดเมื่อได้เปิดสอนวิชาคติชนวิทยาขึ้นในระดับวิทยาลัยและระดับมหาวิทยาลัย ประมาณปี พ.ศ. 2509 ผลงานการเปิดสอนวิชาคติชนวิทยาในมหาวิทยาลัยและวิทยาลัยต่าง ๆ ทำให้มีผู้สนใจศึกษา ค้นคว้าข้อมูลทางคติชนวิทยา มากขึ้น มหาวิทยาลัยที่มีวิทยานิพนธ์เกี่ยวกับคติชนวิทยาแห่งแรก คือ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร ต่อมาในปีการศึกษา 2516 ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ได้เปิดสอนวิชาคติชนวิทยาในระดับปริญญาตรีและปริญญาโท อนึ่งมูลเหตุสำคัญที่ทำให้การศึกษาด้านคติชนวิทยาได้รับความสนใจอย่างกว้างขวางตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา

เพราะการเกิดปัญหาการวิพากษ์วิจารณ์ว่าหนังสือแบบเรียนวรรณคดีไทยไม่เหมาะสมกับชีวิตจริง ๆ ในปัจจุบัน จนต้องมีการปฏิรูปการศึกษาในปี พ.ศ. 2518 และปี พ.ศ. 2519 ส่วนทางรัฐบาลก็ให้ปรับปรุง ส่งเสริมการศึกษา อนุรักษ์และพัฒนาศิลปวัฒนธรรม จัดให้มีโครงการเผยแพร่เอกลักษณ์ไทยที่สำคัญ คือ จัดให้มีโครงการจัดตั้งศูนย์ชุมชน ส่งเสริมวัฒนธรรมไทย ซึ่งโครงการเหล่านี้มีผลต่อการศึกษา ค้นคว้า วิจัย คติชนวิทยาในสมัยต่อมาโดยเฉพาะศูนย์วัฒนธรรมในภูมิภาคต่าง ๆ มีส่วนสนับสนุนค่อนข้างมาก ดังนั้น จะเห็นได้ว่าคติชนวิทยาเป็นการศึกษาเรื่องวัฒนธรรมในหลายสาขาวิชา เช่น มานุษยวิทยา สังคมวิทยา และวรรณคดี เป็นต้น คติชนวิทยาเป็นเรื่องราวของมนุษย์และเป็นวิชาที่เกี่ยวข้องเชื่อมโยงกับวัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อและวิถีชีวิตของชุมชน (ปฐม หงส์สุวรรณ, 25650)

ดังนั้น การศึกษาเพราะคติชนวิทยาจึงเป็นเรื่องของมนุษย์ เพราะฉะนั้นก็ต้องเกี่ยวข้องกับวิชา มานุษยวิทยา คติชนวิทยาเป็นเรื่องของคนในสังคมกลุ่มต่าง ๆ ที่มีวัฒนธรรมเป็นของตนเอง ก็ต้องเกี่ยวข้องกับวิชาสังคมวิทยา และถ้อยคำที่ชาวบ้านใช้นั้น บางครั้งคล่องจองไพเราะจัดเป็นภาษาวรรณศิลป์ ก็เป็นส่วนที่คล้ายกับวรรณคดี ซึ่งอาจจะสรุปได้ว่า คติชนวิทยาเป็นเรื่องที่ศึกษาเกี่ยวกับวัฒนธรรมและ ประเพณีของชาวบ้านนั่นเองซึ่งในที่นี้ได้ศึกษาเกี่ยวกับคติชนวิทยากับภาษาศาสตร์ในประเพณีบุญบั้งไฟ ซึ่งมีรายละเอียดดังที่จะอธิบายต่อไป

ภาษาศาสตร์ในกาพย์เซิ้งบุญบั้งไฟ

วรรณกรรมเรื่องผาแดง-นางไอ่คำ ตันต่านานรักสามเส้าและประเพณีบุญบั้งไฟได้มีการนำมา ปรับปรุงและสร้างสรรค์ใหม่ให้เป็นวรรณกรรมที่เป็นวรรณกรรมเยาวชนเพื่อเผยแพร่และส่งเสริมการท่องเที่ยว ส่งเสริมการอ่านให้เยาวชนรุ่นใหม่ได้ตระหนักในคุณค่าและวางแผนมรดกทางภูมิปัญญาของท้องถิ่นตน มากขึ้น เช่น ผลงานของ ปิยพร กัญชนะ (2537) และ พิพัฒน์ ประเสริฐสังข์ (2555) เป็นต้น โดยผู้ประพันธ์ ได้นำวรรณกรรมมาแบ่งเป็น 5 ตอน และตั้งชื่อแต่ละตอนใหม่ ได้แก่ ความขัดแย้ง, ตำนานและเรื่องเล่า, ปมกรรมและคำสาป, โศกนาฏกรรม, คลี่คลายและคำสอน (อิศเรศ ดลเพ็ญ, 2561) พร้อมทั้ง ได้ค้นพบว่า คนอีสานส่วนใหญ่จะรู้จักวรรณกรรมเรื่องผาแดง-นางไอ่คำ จากแหล่งสารสนเทศ 7 ด้าน คือ จากการฟัง พระธรรมเทศนาแหล่อีสาน, จากการเล่านิทานของคนเฒ่าคนแก่, จากการอ่านหนังสือผูก, จากกลอนลำ และการฟังหมอลำ จากคำกาพย์ กลอนเซิ้งแลผญาคำกลอน, จากเรื่องเล่าตำนานและประติมากรรม, และ จากประเพณีบุญบั้งไฟและการเซิ้งบั้งไฟ ทั้งนี้ ผู้คนในภาคอีสานจะรู้จักประเพณีบุญบั้งไฟ ผ่านวรรณกรรมเรื่อง “ผาแดง - นางไอ่คำ” โดยการถ่ายทอดความรู้และการสืบสานภูมิปัญญา แห่งวัฒนธรรมผ่านการแสดงธรรมเทศนาทำนองสารภัญญะ ศิลปะการแสดงหมอลำพื้นบ้าน การแสดง วงโปงลาง ผญาคำกลอนและประเพณีงานบุญ การสะท้อนมุมมองเชิงวัฒนธรรมและวิถีชีวิตชุมชน ได้เชื่อมโยงเกี่ยวกับคติความเชื่อ เช่น การปกครองบ้านเมือง ความรักสามเส้า การพลัดพราก ความขัดแย้ง

ความโกรธและสงคราม การต่อรองและพันธสัญญาการขอฟ้าขอฝนเพื่อทำการกสิกรรม เป็นต้น และผู้เขียนจะขอยกตัวอย่างวรรณกรรมกาพย์เห่เชิญบั้งไฟผางนางไอ่ ซึ่งประพันธ์โดย ทองพูล พรสวัสดิ์ และ พงษ์ไทย เพชรดี (2545) ผ่านมุมมองใน 3 ประเด็น ดังต่อไปนี้

1. การปกครองบ้านเมืองและหลักศีลธรรม

เมื่อผลการแข่งขันบั้งไฟจบลง การพ่ายแพ้ต่อการพนันขึ้นต่อระหว่างพญาขอมกับท้าวผาแดง จบลงในลักษณะต่างคนต่างชนะ ไม่มีใครได้ ไม่มีใครเสีย (win-win) และบั้งไฟของพญาแดงเมืองฟ้าแดดสูงยาง และของพญาเชียงเหียน เท่านั้นที่ขึ้นสู่ท้องฟ้าเป็นเวลานานถึงสามวันสามคืน แต่พญาทั้งสองมีฐานะเป็นอาของนางไอ่คำ ดังนั้น การแข่งขันเพื่อได้นางไอ่คำเป็นรางวัลจึงต้องล้มเลิกไป เมื่อพญาขอมที่เคยให้สัญญาประชาคมกับผู้เข้าร่วมแข่งขันว่าจะให้ครองบ้านเมืองพร้อมมอธิดาไอ่คำให้ผู้ชนะนั้น แล้วกลับนิ่งเสีย ไม่ยอมทำตามคำทำพนันที่ตกลงกันเอาไว้ จนกระทั่งอาว (อา) และหลานได้ทวงคำสัญญาผ่านบทประพันธ์ที่ว่า

“อาวหลานค่อยพูดเสียดพูดแหง	ແລງວາຈາຕ່ອຟີ
คิดถ้วนถี่แล้วจึงจาไป	ເປັນຈິງໄດສີ່ໃຫ້หรือບໍ່
ของที่ต่อหรือของพนัน	ທົ່ວກັນຫົວທີ່ຄຣັ່ງແກ່
ฮีบมาแจกกันเฝ้ามีสัดย์	ອ່ອຍໄດ້ຂັດລູກหลานมันซ้า
เอามาสาอย่าได้ขึ้นขัด	ເປັນກຊັຕຣີຍໄວ້ໃຫ້ມັນແມ່ນ
ให้มีแก่ความว่าความจา	ເປັນພຽງອ່ອຍຕ້ວອ່ອຍຫລອກ
คันเข้าออกแล้วให้ทำตาม	ຕຣງຕ່ອຍາມເວລາວ່າໄວ້
ฝูงพวกไพร่จันจันจื่อ	ຈິ່ງສີ່ລືອຍສຽງເອື່ອງຮຸ່ງ
ชื่อเสียงฝูงคนย่านคนกลัว	ສີມາຕົ້ວกันເລ່ນສື່ອສື່
ไผ่ลือจื่อนับหน้าถือตา	ເອີດໃຫ້ຊິງຂີ້ຕາຂີ້หน้า”

(ทองพูล พรสวัสดิ์ และพงษ์ไทย เพชรดี, 2545)

กาพย์เห่ดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงสภาพการณ์ของการปกครองบ้านเมืองและการยึดหลักศีลธรรมของพญาขอม ซึ่งหลาย ๆ วรรณกรรมที่สะท้อนให้เห็นการรักษาวาจาสัตย์ของผู้ปกครอง หรือที่เราคุ้นชินกับคำภาษาบาลีที่ว่า “สจฺจํ เว อมต วาจา” หรือ “กษัตริย์ตรัสแล้วไม่คืนคำ” ก็ดี ถึงอย่างไรก็ตามพญาขอมก็ยอมที่จะถูกกล่าวหาการไม่รักษาสัจจะวาจาก็ตามที แต่ได้ยึดหลักศีลธรรมและจริยธรรมประเพณีที่การไม่ยอมให้ละเมิดศักดิ์ศรีแห่งความเป็นมนุษย์ด้วยการแต่งงานในสายโลหิตเดียวกัน ซึ่งผู้เขียนมีมุมมองว่าการเสพสังวาสและสืบสายพันธุ์เดียวกันเป็นพฤติกรรมของสัตว์เดรัจฉานบางประเภท และการกระทำดังกล่าวหาใช่มนุษย์หรือสัตว์ผู้มีความคุณธรรมพึงกระแต่อย่างใด รวมทั้งพญาขอมอาจจะหวงแหนทรัพย์สมบัติและการไม่ประพฤติดิตหลักศีลธรรม หลักจริยธรรมทางศาสนาก็เป็นได้

2. ความรักสามเส้า การพลัดพราก การให้อภัยคนรัก

หลักธรรมในทางพระพุทธศาสนาสอนไว้ให้คนเข้าใจสัจธรรม ความสุข และความทุกข์ ไม่ยึดติดในรัก โลภ โกรธ หลง ดังพุทธศาสนสุภาษิตที่กล่าวว่า “ปิยโต ชายเต โสโก, ปิยโต ชายเต ภยํ, ปิยโต วิปमुตตสฺส นตฺถิ โสโก กุโต ภยํ, ความโศกเกิดจากสิ่งที่รัก ความกลัวภัยเกิดจากสิ่งที่รัก ความโศกและความกลัวย่อมไม่มีแก่ผู้ที่พ้นแล้วจากสิ่งที่รัก” (อรรถกถา ขุททกนิกาย คาถาธรรมบท ปิยวรรคที่ 16) บทประพันธ์ที่สะท้อนความทุกข์ ความเจ็บปวดอันเกิดแต่ความรัก การจากสิ่งของอันเป็นที่รักเป็นทุกข์ยิ่งในวรรณกรรมดังนี้

“น้อยนาถเล่าตนบ่าวผาแดง	นอนตะแคงจวนใจสีชาด
เพราะน้อยนาถนางไอล้านี้ไกล	ผู้เอาไปแมนฝูงพวงนาค
เอาหนีจากผู้ข้าอาลัย	คันตายไปสินาไปสู
ขอให้ผู้อยู่เกล้าแลมอง	นำปกครองให้ได้สมมาด
แล้วใจขาดดับขันธครรไล	วิญญาณไปเข้าสิงรูปอื่น”

(ทองพุล พรสวัสดิ์ และ พงษ์ไทย เพชรดี, 2545)

กาพย์เห่ซึ่งกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงสภาวะการณ์ของความทุกข์ ความเจ็บปวด (ทางใจ) ที่เกิดจากการพลัดพรากจากของอันเป็นที่รักไปคือการหวนคำนึงหานางไอล้านี้ที่ได้ถูกเหล่าพวงนาคเกี่ยวตัวลงสู่เมืองบาดาล จนเกิดความอาฆาตเคັน พยาบาทในภพภาคหน้าต่อไปของท้าวผาแดง และบทประพันธ์ถึงความเจ็บปวด (ทางกาย) ของท้าวกังคีในวาทกรรมรักสามเส้า ดังนี้

“ลูกศรลิ่วปักใส่หัวอก	กังคีตกลงจากปลายไม้
ตกลงใส่ตามง่าตามแขนง	ลูกศรแทงหัวใจสีชาด
มาณาตบาดนี้ละน้อ	ปวดพอพอปานอกสีแตก
ปานสิแหวกออกเป็นสองทาง	กังคีครางเจ็บหลายอุบาทว์
แล้วจึงฟาดลงฮอดซัดดิน	กังคีวินไปม้วยละเม้ง”

(ทองพุล พรสวัสดิ์ และ พงษ์ไทย เพชรดี, 2545)

กาพย์เห่ซึ่งกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงสภาวะการณ์ของความรักสามเส้า การพลัดพราก การต้องคำสาบของนางไอล้านี้ในชาติปางก่อน และถึงแม้ท้าวกังคีจะสิ้นใจตายเพราะลูกศรที่นางไอล้านี้ส่งให้นายพรานประหารตนจนชีวาอดก็ก็ตามที แต่หัวใจของท้าวกังคีกลับให้อภัย ส่งความปรารถนาดีให้นางไอล้านี้ได้สร้างกุศล ทำบุญทำทาน สังสมความดีแล้วจะพบปรโลกทั้งดงามและชดใช้กรรมตามคำสาบของนางไอล้านี้ในชาติปางก่อน ดังบทประพันธ์ที่ว่า

“ยอดแก้วไฉ่ของพื่ออยู่ดี	ให้เจ้ามีความสุขอยู่สร้าง
ให้อยู่ทางสร้างน้ำทำบุญ	เพื่อเป็นทุนต่อไปภายหน้า
ให้น้องหล้าอายุสุชี	เจ้าอย่ามีความเจ็บความไข้
พี่ได้ขอส่งขอลา	จากคำคาสมิรณาต

(ทองพล พรสวัสดิ์ และ พงษ์ไทย เพชรดี, 2545)

ในประเด็นนี้ อิศเรศ ตลเพ็ญ (2562) ได้สะท้อนตัวอย่างถึงความปรารถนาดีของตัวละครในเรื่อง ฝาแฝด - นางไอ่คำ คือ ความปรารถนาดีของท้าววงศ์ก่อนจะสิ้นใจตาย ถึงแม้ว่าท้าววงศ์ ซึ่งเคยมีบุญกรรมร่วมกับนางไอ่คำมาก่อนในอดีตชาติจะถูกนางไอ่คำสั่งนายธนูเอาหน้าไม้ยิง แต่ก่อนสิ้นลมหายใจ ท้าววงศ์ก็ไม่ได้รู้สึกเคียดแค้นหรืออาฆาตจองเวรนางไอ่คำแต่อย่างใด กลับโอบโอบล้อมให้นางไอ่คำและมีความปรารถนาดีขอให้นางไอ่คำซึ่งยังมีชีวิตอยู่ต่อไป ให้หมั่นทำความดี สร้างกุศล ทำบุญทำทาน ส่งสมความดีเอาไว้ต่อไป ภายหน้าจะได้ประสบแต่ความสุข

3. ความขัดแย้ง ความโกรธ และสงคราม

ความขัดแย้ง ความโกรธ และสงครามในวรรณกรรมเรื่อง ฝาแฝด-นางไอ่คำ ได้ก่อให้เกิดสงครามความพยายามข้ามภพข้ามชาติอันมีต้นเหตุมาจากความรักและการพลัดพรากจากสิ่งอันเป็นที่รักของพ่อแม่ ผู้ให้กำเนิดที่มีต่อบุตรและธิดา ดังพุทธศาสนสุภาษิตที่กล่าวว่า “ปิยโต ชายเต โสโก, ปิยโต ชายเต ภย, ปิยโต วิบปมุตตสส นตถิ โสโก กุโต ภย, ความโศกเกิดจากสิ่งที่รัก ความกลัวภัยเกิดจากสิ่งที่รัก ความโศกและความกลัวย่อมไม่มีแก่ผู้ที่พ้นแล้วจากสิ่งที่รัก” (อรรถกถา ขุททกนิกาย คาถาธรรมบท ปิยวรรคที่ 16) ดังนี้

“พอพระบาทนาคนใหญ่สุทโธ	ได้ฟังโศสนามาบอก
ปานเอหอกมาแตกมาดำ	ลาวคติน่าลูกชายเหลือโอด
บ่มีโทษอันใดจักทาง	เขานั่นวางชีวลูกหล่า
กุกะซารฤทธิ์เดชพอไป	แม่นจ้งได้กูปให้มันแล้ว
มันเป็นแป้วหัวอกหัวใจ	กุสไปแก้มือสมเคียด
ไปบังเบียดมนุษย์เมืองคน	สู้เอาจนหัวเด็ดตีนขาด
ให้ปราสาทมันลัมมันพัง	แล้วกะยังแมคิงบาบ่า
ได้ยินข่าวเขาฆ่าลูกชาย	พอปานตายสลบเกลือกกลิ้ง
มิดอึ้งตั้งบ่หันฮอดใจ	เขาจึงไปเอาน้ำมาเป่า
ลาวจ้งเล่ามีสติคืน	ลาวจ้งมินตาขึ้นจักหน้อย”

(ทองพล พรสวัสดิ์ และ พงษ์ไทย เพชรดี, 2545)

ในประเด็นนี้ อิศเรศ ดลเพ็ญ (2562) ได้สะท้อนมุมมองว่า ความรักของท้าวศรีสุทธโธ ที่มีอย่างท่วมท้นต่ออังคิ ทำให้ตนเป็นทุกข์ใจอย่างยิ่ง ยิ่งรักมาก ยิ่งทุกข์มาก จนเปลี่ยนความทุกข์เป็นความอาฆาตเคียดแค้น นำความหายนะมาสู่เมืองเอกชะทีตา หรืออาจกล่าวได้ว่า ความรักของบิดาที่มีต่อบุตร เพื่อปกป้องบุตรโดยมิได้พิจารณาถึงความเดือดร้อนที่ตนกระทำต่อผู้อื่นนั้น ย่อมนำไปสู่ความทุกข์ทั้งของตนเองและผู้อื่น ส่วนความรักของแม่ที่มีต่ออังคิเองก็ไม่ต่างไปจากท้าวศรีสุทธโธ เมื่อแม่ของท้าวอังคิทราบข่าว ลูกชายถูกฆ่าตายก็เสียใจ เป็นทุกข์หนักถึงกับเป็นลมล้มตึงลงทันที เหตุที่เป็นเช่นนี้เพราะความรักไม่ใช่ความสุขที่แท้จริงนั่นเอง

จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่าวรรณกรรมผาแดง-นางไอ่ และกาพย์เห่ขลุ่ยบั้งไฟที่ประพันธ์โดยทองพูน พรสวัสดิ์ และอพพงษ์ไทย เพชรดี (2545) ได้สะท้อนถึงศาสตร์และศิลป์ทางด้านคติชนวิทยา ในหลายประเด็นที่ช่วยกลมเกลียวจิตใจของผู้อ่านให้ซึมซับผ่านบทละครทั้งในเชิงวรรณศิลป์ อาทิเช่น การสะท้อนถึงมุมมองในเชิงวัฒนธรรมและวิถีชีวิตชุมชนที่ได้เชื่อมโยงเกี่ยวกับคติความเชื่อ เช่น การปกครองบ้านเมือง ความรักสามเส้า การพลัดพราก ความขัดแย้ง ความโกรธและสงคราม การต่อรอง และพันธสัญญาการขอฟ้าขอฝนเพื่อทำการกสิกรรม เป็นต้น

บทสรุป

เมื่อหากเราย้อนกลับไปในอดีตที่ผ่านมา มีสิ่งที่สะท้อนให้เห็นว่าสังคมและวิถีชีวิตของคนอีสานจะซึมซับและรับรู้ถึงนิทานหรือวรรณกรรมท้องถิ่นจากการฟังพระเทศนาธรรมแหล่งสารัญญะทำนองอีสาน การฟังหมอลำจากคณะหมอลำ หรือการขับขานของศิลปินคู่ ศิลปินเดี่ยว ที่นำวรรณกรรมท้องถิ่นเรื่อง ผาแดง - นางไอ่ มาประพันธ์เป็นกลอนลำแล้วเผยแพร่ผ่านการนำเสนอให้ผู้ชมได้รับรู้ในทำนองกลอนลำสังวาทขอนแก่น, กลอนลำสังวาทกาฬสินธุ์-สาคู, กลอนลำสังวาทสังวาทอุบล และกลอนลำสังวาททำนองลำเพลิน เช่น หมอลำคณะทองมี มาลัย, หมอลำคณะเพชรอุบล, หมอลำคณะฟ้าสีคราม, หมอลำคณะสาวน้อยเพชรบ้านแพง เป็นต้น รวมทั้งการที่ครูผู้ประพันธ์เพลงหลายท่านที่ได้นำวรรณกรรมมาถ่ายทอดจนโด่งดังหลายเพลง เช่น เพลงไอ้คำรำพัน (ขับร้องโดย นกน้อย อุไรพร) เพลงวาสนาอังคิ (ขับขานโดย วิเศษ เวณิกา) เพลงสุดน่าแนบ (ขับร้องโดย นิลุบน์ แสงจันทร์ และสุรพล ทองด้วง) และเพลงผาแดง - นางไอ่ (ขับร้องโดย พร ภริณี และ วัฒน ีวดล) เป็นต้น รวมทั้งในสถานการณ์ปัจจุบันที่มีความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยีสารสนเทศอย่างมาก ทำให้วรรณกรรมผาแดง-นางไอ่ ได้ถูกถ่ายทอดให้เข้าถึงได้อย่างรวดเร็วและกว้างขวาง สังคมสามารถแสดงออกถึงความรู้สึก นึกคิด รวมทั้งการสร้างสรรค์ผลงานขึ้นมาใหม่ได้อย่างสะดวก เช่น การเผยแพร่ผลงานผ่านยูทูป (YouTube), Facebook, Line, และการสื่อสารในรูปแบบใหม่ ๆ ดังนั้น วรรณกรรมเรื่อง ผาแดง - นางไอ่

ได้สะท้อนให้เห็นมุมมองอย่างน้อยให้เห็นถึงคติชนวิทยาและภูมิปัญญาของชาวอีสานที่ปรากฏในวรรณกรรมรักสามเส้าของ ท้าวผาแดง - นางไอ่คำ - ท้าวภักดิ์, ความงามความของภาษาศาสตร์ในกาพย์เห่ขันขุน, การกล่อมเกลางานสังคมด้วยวรรณกรรมพื้นบ้าน และแนวทางการสืบสานวัฒนธรรมประเพณีให้คงอยู่คู่ชุมชนระหว่างชนรุ่นเก่ากับชนรุ่นใหม่ในศตวรรษที่ 21 อย่างกลมกลืน

องค์ความรู้ใหม่

วัฒนธรรมท้องถิ่น (Local culture) ถือได้ว่าเป็นมรดกทางวัฒนธรรมของกลุ่มชนที่มีการสั่งสม มีกระบวนการสืบทอดและปรับเปลี่ยนอย่างเหมาะสมกับสภาวะการณ์ต่าง ๆ ทั้งนี้ก็เพื่อการดำรงอยู่ของศิลปะ วัฒนธรรมและประเพณีของชาติพันธุ์นั้น ๆ เพราะวัฒนธรรมเป็นเครื่องช่วยให้สมาชิกในชุมชนมีความเข้าใจตรงกัน มีความซาบซึ้งในจิตใจและการเกิดความภาคภูมิใจร่วมกัน รวมถึงความเป็นอัตลักษณ์หรือเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชาติพันธุ์ และกระบวนการกล่อมเกลางานสังคมด้วยวรรณกรรมพื้นบ้านสามารถประยุกต์และผู้เขียนมีมุมมองต่อแนวทางการปฏิบัติคือการนำภูมิปัญญาที่ผ่านมามีเลือกสรร กลับกรองด้วยเหตุและผลอย่างรอบคอบและรอบด้านแล้วไปถ่ายทอดให้คนในสังคมได้รับรู้ เกิดความเข้าใจตระหนักในคุณค่า คุณประโยชน์และปฏิบัติได้อย่างเหมาะสม โดยผ่านสถาบันครอบครัว สถาบันการศึกษา และการจัดกิจกรรมทางวัฒนธรรมต่าง ๆ ประการที่หก คือ การส่งเสริมกิจกรรมโดยการส่งเสริมและสนับสนุนให้เกิดเครือข่ายการสืบสานและพัฒนาภูมิปัญญาของชุมชนต่าง ๆ เพื่อจัดกิจกรรมทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นอย่างต่อเนื่อง ประการที่เจ็ด คือ การเผยแพร่แลกเปลี่ยน โดยการส่งเสริมและสนับสนุนให้เกิดการเผยแพร่และแลกเปลี่ยนภูมิปัญญาและวัฒนธรรมอย่างกว้างขวาง โดยให้มีการเผยแพร่ภูมิปัญญาท้องถิ่นต่าง ๆ ด้วยสื่อและวิธีการต่าง ๆ อย่างกว้างขวาง รวมทั้งกับประเทศอื่น ๆ ทั่วโลก ประการที่แปด คือ การเสริมสร้างปราชญ์ท้องถิ่น โดยการส่งเสริมและสนับสนุนการพัฒนาศักยภาพของชาวบ้านผู้ดำเนินงานให้มีโอกาสแสดงศักยภาพด้านภูมิปัญญา ความรู้ความสามารถอย่างเต็มที่ มีการยกย่องประกาศเกียรติคุณในลักษณะต่าง ๆ

เอกสารอ้างอิง

- ทองพูล พรสวัสดิ์ และพงษ์ไทย เพชรดี. (2545). ชุมชนกาพย์เห่ขันขุน. ขอนแก่น: คลังนาโนวิทยา.
- ปฐม หงส์สุวรรณ. (2565). เอกสารประกอบการสอนวิชาคติชนวิทยา. มหาสารคาม: มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- ปฐม หงส์สุวรรณ. (2565). กาลครั้งหนึ่ง : ว่าด้วยตำนานกับวัฒนธรรม. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

- ประเวศ วะสี. (2545). วิถีมนุษย์ในศตวรรษที่ 21 สู่ภูมิใหม่แห่งการพัฒนา. กรุงเทพฯ: มูลนิธิสดศรีสฤษดิ์วงศ์.
- ปิยพร กัญชนะ. (2537). จากตำนานนาครถึงผาแดงนางไอ่. กรุงเทพฯ: ศรีบุญอุตสาหกรรมการพิมพ์.
- พิพัฒน์ ประเสริฐสังข์. (2555). ผาแดงนางไอ่. มหาสารคาม: หจก.อภิชาติการพิมพ์.
- สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม. (2564). กลุ่มชาติพันธุ์ในประเทศไทย: งานวิจัยและความท้าทาย. กรุงเทพฯ: จัดพิมพ์โดยกระทรวงการอุดมศึกษา วิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม.
- อิศเรศ ดลเพ็ญ. (2562). “โลก - ธรรม” - “ทุกข์ - สุข” และภูมิปัญญาด้านภาษาในกาพย์เห่ขันไฟผาแดงนางไอ่. *วารสารภาษา ศาสนา และวัฒนธรรม*, 8(1), 176-211.
- กระทรวงการอุดมศึกษา วิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม (2562). นโยบายและยุทธศาสตร์การอุดมศึกษา วิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม. สืบค้นเมื่อ 15 เมษายน 2565, จาก <https://www.mhesi.go.th/index.php/stg-policy/930-2563-2570.html>
- คติชนวิทยา (Folklore). (ม.ป.ป.) ประเภทของข้อมูลทางคติชนวิทยา. สืบค้นเมื่อ 15 เมษายน 2565, จาก: <http://www.udru.ac.th/attachments/elearning.pdf>.
- พระไตรปิฎก. อรรถกถา ขุททกนิกาย คาถาธรรมบท ปิยวรรคที่ 16. สืบค้นเมื่อ 15 เมษายน 2565, จาก http://84000.org/tipitaka/atthapali/read_rm.php?B=23&A=2756
- พุทธวิชาลัย มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนคร. (2565). คติชนวิทยา. สืบค้นเมื่อ 15 เมษายน 2565, จาก <http://www.edutoday.in.th/>
- วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี. (2565). คติชนวิทยา. สืบค้นเมื่อ 16 เมษายน 2565, จาก <https://th.wikipedia.org/wiki/>
- สำนักงานคณบดี บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย. (2562). อัตลักษณ์เยาวชนไทยในศตวรรษที่ 21. สืบค้นเมื่อ 16 เมษายน 2565, จาก <https://phd.mbu.ac.th/index.php>176-wichicchi>
- สำนักงานสภานโยบายการอุดมศึกษา วิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม (สอวช.). (2563). BCG in Action : The New Sustainable Growth Engine (Bio-Circular-Green Economy) โมเดลเศรษฐกิจสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน. สืบค้นเมื่อ 15 เมษายน 2565, จาก <https://www.nxpo.or.th/th/bcg-economy/>
- Little Travel : Pandaro Aholi, (2565). หนองหาร ตำนานรักสามเส้า : ผาแดง นางไอ่คำ พังคิ. สืบค้นเมื่อ 16 เมษายน 2565, จาก <https://sites.google.com/site/travelsakon/hnngnhan-tanan-rak-sam-sera-pha-daeng-nang-xi-phangkhi>